

B O E K E N

Percepties van het Duitse arbeidersparadijs

Duco Hellema bespreekt:

Jacco Pekelder, *Nederland en de DDR.*

Beeldvorming en betrekkingen 1949-1989,
Amsterdam: Boom, 1998

Jacco Pekelders boek *Nederland en de DDR* is om verschillende redenen van belang. In de eerste plaats voorziet het in een lacune op het terrein van de Nederlandse buitenlandse politieke geschiedenis. Er heeft altijd veel belangstelling bestaan voor de relaties met de Bondsrepubliek, niet voor die met de DDR. De relaties met de DDR waren uiteraard ook niet zo belangrijk als die met West-Duitsland. Niettemin is het nuttig dat in deze lacune is voorzien. In de tweede plaats is Pekelders boek van betekenis als bijdrage aan de geschiedschrijving, wellicht zelfs de verwerking, van de Koude Oorlog in Nederland zelf. De debatten die in Nederland over de DDR werden gevoerd, met name over erkenning van de Oost-Duitse staat, vormen een boeiend voorbeeld van de meningsvorming over de Oost-Westtegenstelling in het algemeen.

De auteur onderscheidt bij de behandeling van de verhouding tussen Nederland en de DDR drie aspecten, te weten 1) de diplomatieke betrekkingen, 2) de non-gouvernementele relaties, en daarmee nauw samenhangend 3) de beelden die in de Nederlandse maatschappij van de DDR, en meer algemeen van de Oost-Westtegenstelling, hebben bestaan. Allereerst de diplomatieke

betrekkingen. Voor wat betreft de eerste 25 jaar van het bestaan van de DDR kunnen we daar duidelijk over zijn: er waren geen diplomatieke betrekkingen. In 1949 weigerde Nederland de DDR te erkennen. Aanvankelijk was minister van Buitenlandse Zaken Stikker niet zo enthousiast over niet-erkenning, dit in verband met de te verwachten moeilijkheden bij het afsluiten van handelsovereenkomsten. Stikker ging desondanks akkoord met de vooral door de Britse regering nagestreefde isolatie. Onder Britse en Amerikaanse druk spraken de West-Europese landen af dat zij alles zouden nalaten, wat maar enigszins zou gaan in de richting van de *jure* erkenning van een Oost-Duitse staat. Er zou wel handel mogen worden gedreven, maar de regeling daarvan zou op een zo laag mogelijk en liefst particulier niveau moeten worden afgehandeld.

Nederland hield zich lange tijd voorbeeldig aan de gemaakte afspraken. Elke poging van Oost-Berlijn om op enigerlei wijze officieel contact te leggen werd van de hand gewezen. Maar vanaf het midden van de jaren zestig ontstond in Nederland toenemende kritiek op de niet-erkenningpolitiek, allereerst van de kant van de CPN en PSP. In de jaren 1966-1967 ontstond zich binnen de PvdA een heftig debat over erkenning, met name gestimuleerd door de standpunten van de linkse vernieuwingsbeweging *Nieuw Links*. Eind jaren zestig nam de steun voor erkenning ook binnen de confessionele partijen toe. Mede gestimuleerd door de *Ostpolitik* van de Westduitse regering-

Brandt ontstond een parlementaire meerderheid voor erkenning, die in 1973 onder verantwoordelijkheid van minister Schmelzer werd gerealiseerd.

Hoewel Nederland aldus een van de eerste NAVO-landen was die overging tot erkenning, ontwikkelden de betrekkingen tussen beide staten zich moeizaam. Een hoogtepunt vond in de zomer van 1987 plaats met het bezoek van Honecker aan Nederland. Binnen enkele jaren zou Honeckers staat niet meer bestaan. Inmiddels trok de Oost-Duitse partijleider vooral de aandacht door zijn kritiek op de hervormingsgezinde politiek van de nieuwe Sovjet-leider Michael Gorbatsjov.

Sympathie van Christen-socialisten
Hoewel lange tijd geen diplomatieke betrekkingen bestonden, ontwikkelden zich wel niet-gouvernementele relaties tussen beide staten. Ondanks de straffe diplomatieke opstelling, dreef Nederland verhoudingsgewijs veel handel met de DDR, meer dan het zich soepeler opstellende België en Frankrijk. Pekelder bevestigt daarnaast uitvoerig aandacht aan de menselijke, en vooral kerkelijke contacten tussen Nederland en de DDR, en met name aan de rol van de predikanten Hebe Kohlbrugge and Bé Ruys. Onder Ruys' leiding ontstond in West-Berlijn het oecumenische *Hendrik-Kraemer-haus*, dat een belangrijke schakel zou vormen in de contacten tussen Nederlandse en Oost-Duitse christenen. Ook elders in de Nederlandse protestantse wereld, namelijk binnen de Nederlands-Christelijke Studentenvereniging (NCSV), ontstond

B O E K E N

begrip en sympathie voor de DDR, en voor Oost-Europa in het algemeen.

Pekelder is niet erg lovend over deze christelijk-geïnspireerde toenaderingspogingen. Het streven naar een dialoog ontaarde naar zijn mening nogal eens in een kritiekloze omhelzing van de DDR. Positiever is hij over de gemeenteccontacten die na de erkenning tussen Nederlandse en Oost-Duitse kerkelijke gemeenten ontstonden. Die leidden tot werkelijk contact aan de basis, uitgaande van een zekere wederkerigheid. Over de veelal ostentatieve rol van het IKV is hij daarentegen weer minder lovend.

De contacten van Nederlandse politieke partijen met de DDR waren beperkt. Ook de relaties van de CPN met de SED waren weinig intensief. In het midden van de jaren zestig kwam het zelfs tot een volledige breuk. De CPN speelde in het debat over de erkenning van de DDR ook geen vooraanstaande rol. De PSP was wat dit betreft actiever. Maar het was ter linkerzijde vooral de PvdA die de aandacht trok met enkele opvallende gestes en standpunten. Zo wordt in Pekelders boek uitvoerig aandacht besteed aan de reis van een PvdA-delegatie onder leiding van partijvoorzitster Ien van den Heuvel aan de DDR in 1975. Na terugkeer deed delegatielid Jan Nagel de beruchte uitspraak dat de bouw van de Muur 'historisch juist' was geweest.

Zoals gezegd is de beeldvorming van de DDR, na de diplomatieke en non-gouvernementele betrekkingen, het derde centrale onderwerp in Pekelders boek. Deze

beeldvorming heeft een hele ontwikkeling doorgemaakt. Het dominante standpunt in de jaren vijftig en eerste helft van de jaren zestig was uiterst negatief: de DDR was een satelliet van Moskou, een totalitaire staat, een staat die herinneringen oproep aan Nazi-Duitsland. Dergelijke oordelen sloten naadloos aan op de politiek van niet-erkenning.

In de jaren zestig volgde een soort 'herontdekking' van de DDR. Het bleek toch allemaal niet zo slecht: in de DDR was zelfs sprake van een bescheiden *Wirtschaftswunder*. Midden jaren zestig ontwikkelde zich, onder meer in NCSV-kringen, een positief beeld van Oost-Duitsland. De DDR was in sommige ogen zelfs een 'socialistische modelstaat'. De groep die dergelijke oordelen aanhing was uiteraard klein. Maar er ontstond in de jaren zestig een, in bredere kring gevolgde, argumentatie die een welwillende beoordeling van de DDR met zich meebracht. Dat was de veronderstelling dat de DDR het antifascisme in de Duitse geschiedenis vertegenwoordigde. De DDR was, deze redenering volgend, het alternatief voor de kapitalistische Bondsrepubliek (waarin een wederopleving van radicaal-rechtse bewegingen dreigde). Het bestaan van de DDR impliceerde bovendien de deling van het in principe grote en gevaarlijke Duitsland.

In de tweede helft van de jaren zeventig wendde de meningsvorming zich weer in een andere richting. De DDR werd nu vaak geafficheerd als het *Rode Pruisen*, een staat die vooral het autoritaire en wellicht zelfs het conservatieve van de Duitse geschiedenis ver-

tegenwoordigde. Deze wending sloot aan bij de de zich eind jaren zeventig weer verscherpende Oost-West-tegenstelling.

Ondanks alle kritiek, werd er in het algemeen van uitgegaan dat de DDR betrekkelijk stabiel was. Het einde van de 'arbeiders- en boerenstaat' kwam in ieder geval onverwacht. Ook na de val van de Muur meenden de meeste commentatoren, alsmede de deskundigen op Buitenlandse Zaken, dat de DDR vooralsnog zou blijven bestaan.

*Rol internationaal-politiek
klimaat onderschat*

Pekelders boek is in overwegende mate beschrijvend van karakter. Toch spreekt door zijn hele boek kritiek op, en verwondering over de rol van diegenen die begrip of zelfs sympathie voor de DDR opbrachten. Hij is zeer kritisch over de rol die door sommige Nieuw-Linksers werd gespeeld; zo moet vooral Han Lammers het ontgelden.

Aan het slot van zijn boek waagt Pekelder zich aan een verklaring van deze sympathie. 'Van beslissende invloed bij de totstandkoming van de erkenningspleidooien in Nederland was [...] niet zozeer de beeldvorming over de DDR, maar *het binnenlands-politieke klimaat* in Nederland in de late zestig.' Het ging, vooral in de jaren zestig, in de eerste plaats om de wens zich af te zetten tegen de gangbare pro-westerse opvattingen over de tegenstelling tussen Oost en West. Erkenningspleidooien waren gericht tegen het *establishment*, Pekelder ziet sympathie voor de DDR zelfs als een gevolg van 'de vervreemding van de

B O E K E N

eigen maatschappij' waaraan sommige westerse intellectuelen ten prooi waren gevallen, een vreemding die deels gevolg was 'van de sociale en mentale spanningen die ontsproten aan de secularisatie'.

Deze nadruk op het *binnenlands-politieke klimaat* is aanvechtbaar. Pekelder concludeert zelf dat sympathie voor de DDR niet alleen gebaseerd was op een *anti-establishment-sentiment*, maar ook op anti-Koude-Oorlogs en anti-(West)Duitse standpunten. Inderdaad, het streven naar erkenning was dus ook, en wellicht zelfs

vooral, product van het *internationaal-politieke klimaat*. Nederland erkende de DDR in 1973, een jaar waarin het Westen, en de westerse leider de Verenigde Staten, in moeilijkheden verkeerden. Die erkenning, en de voorafgaande pleidooien ervoor, vormden de reflectie van een wereldwijde anti-Westerse beweging, waarvan onder meer de oorlogen in Zuid-oost-Azië, Allende en de opkomst van het Eurocommunisme deel uitmaakten.

Hoe dan ook, Pekelder heeft een voortreffelijk boek geschreven. Hij heeft in het onderzoek

dat aan *Nederland en de DDR* ten grondslag heeft gelegen gebruik gemaakt van een grote hoeveelheid primair bronnenmateriaal. Vooral de sinds kort toegankelijke Oost-Duitse archieven geven het boek een extra dimensie. Pekelders boek is zeker ook voor diegenen die geïnteresseerd zijn in de naoorlogse geschiedenis van de Partij van de Arbeid van belang.

DUCO HELLEMA

is als hoogleraar in de Geschiedenis der Internationale Betrekkingen verbonden aan de Universiteit van Utrecht.

